ПРОГРАМА ЗА НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ "СТРАНДЖА–САКАР"
ВТОРИ ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРЕН СИМПОЗИУМ – 1980 г.

ХАРАКТЕР И СПЕЦИФИКА НА НОВОГОДИШНИЯ ЦИКЪЛ ОБИЧАИ В СТРАНДЖА

Румяна Урумова

Новогодишните обичаи на българина са неделима част от празничния традиционен бит на нашия народ. Техният генезис се крие в културата на древните славяни и траки, а по смисъл и съдържание те са свързани с основните поминъци - традиционното земеделие и животновъдство. Тези обичаи са привличали вниманието на много изследователи.[1]

Целта на съобщението е да разгледа новогодишния цикъл обичаи в Източна и Западна Странджа. В този цикъл се включват обичаите, изпълнявани на празниците Коледа и Васильовден - коледуване и сурвакане.

Събраните теренни материали отразяват състоянието на обичаите, характерни за двете етнографски групи население в Странджанския край - рупци и неистински загорци-тронки[2] от края на XIX в. и началото на XX в.

Обичаят коледуване е свързан с празника Коледа. Подготовката за него започва на Игнажден. Наименованието на обичая в цяла Странджа е коледуване, а на участниците в него коледари, коледаре.

В обичая участвуват само представители на мъжкия пол от две възрастови групи - малки момчета и ергени.

Малките коледарчета от 7 до 12 години коледуват през деня срещу Коледа. Организирани са по махали на групи от по 5-6 момченца. До здрачаване трябва да обиколят набелязаните къщи.

При посещение на къщите викат: „Коладей, коладей" /Зап. Странджа/ или
„Ой, коледо, коледо,
дай ми, бабо, колаче,
че гледаш ли криваче."/Изт.Странджа/.

Стопанките ги даряват с малки кравайчета /колачета, колаки/. След получаването им ги нанизват на дрянови тояжки /криваци/. В някои къщи получават и стафиди или ошаф. В Западна Странджа им дават и варено жито. Навсякъде ги изпращат с благодарност.

Големите коледари ходят през нощта срещу Коледа. Те са момци за женене 17,18-годишни. Организирани са в дружини, наричани групи. Броят им зависи от броя на младежите в селото, достигнали определената възраст, която им дава право да участвуват в обичая. Във всяка група участвуват обикновено 10-15 души. Всеки от участниците има строго определена функция. Групите се разпределят по махали. Въпреки това всеки младеж гледа да попадне в групата,

която ще коледува в къщата на любимата девойка. Във всяка група има по един младеж, който изрича пожеланията над коледарския кравай. За такъв се избира оня, който може да ги запомни и каже бързо и вярно. Нарича се наречник. Той е всъщност и ръководител на групата. Осем или десет момци пеят коледарските песни като се сменят. Освен тези момци, които са пълноправни коледари, има и други непълноправни. Едни от тях са т.н. котки. Те мявкат през цялото време. Други са т.н. магарета. Те носят дарените колаци и останалите дарове.

Подготовката за обичая започва на Игнажден, когато младежите се събират и започват разучаването на коледарските песни.

Предния ден се приготвя обредният реквизит от момите и стопанките . „китен" колак, някъде наричан „пещеник". Това е кравай с дупка в средата. Около нея са преплетени пръчки от тесто. С помощта на масур се правят дупчици върху тестото. В тях се поставят ситни бонбони. Месят се и кравайчетата за малките коледари.

Момците приготвят дряновите криваци, на които ще нанизват кравайте.

Обредното облекло е еднакво с празничното традиционно облекло за местното мъжко население, без никаква допълнителна украса на калпака или гърдите.

Към полунощ на празника започва събирането на коледарите и тръгването им по предварително набелязаните къщи, които до разсъмване трябва да бъдат обходени. Докато им отворят,коледарите пеят:

„Стани, стани,
стани, ниие,
че ти идат
добри гости коледаре,
че ти носят добър хабер[3] /Забернозо/.

Като влязат в къщата,най-напред пеят песен на домакина.

Ако има мома,пеят: „Сяла мома ран босилек".[4] Ако има пък ерген

„Разсърдил се добър юнак,
на майка си,
на тейко си,
че не го главят."[5] /Желязково/

Където има мома,играят хоро, като пеят:

„Тука си има едно девойче,
днеска е ваше, утре е наше,
хей, хей, коладе ле,
мой коладе ле." /Кости/

Коледарите имат подготвени песни за моми, за момчета, за главениковци, за деца, за овчари, за говедари и т.н.

След изпяване на песните биват дарявани с китения колак.Наречникът и един от коледарите го хващат от двете страни и започва наричането , т.е. благославянето. Чрез него коледарите реализират своята функция като обреден колектив, който е властен да предопредели семейстното щастие.[6]

Освен кравай коледарите получават дар от домакините пари и сланина и в никакъв случай яйца, за да не падне град.[7]

Коледарите не носят със себе си бъклици вино. В посетените къщи ги черпят.

Коледуването се извършва във всяка къща. Забрана за посещение не съществува. Посещават дори и къщите, в които е имало смърт през годината. С тази разлика, че там не пеят, а само благославят. Ако домакините пожелаят песни, може и да изпеят някоя песен.

При излизане от къщата коледарите благославят:

„Господ навътре,
ние навънка,
И тая мома
дето е вътре
и тя е с нас." /Бръшлян/

Или

„Ние навънка,
господ навътре,
колкото листе по дървето,
толкоз здраве
в таз къща." /Заберново/

Ако в някоя къща не ги посрещнат с необходимото гостоприемство, при излизане изричат:

„Ние навънка,
чумата навътре "

Обичаят, изпълняван на Нова година, е известен с името Сурва, Сурвак или Васильовден, а участниците - сурвакари, сурвакаре.

Участниците в обичая са тези, които изпълняват ролята на коледари в обичая коледуване.

Момчетата, които попадат в междинната възраст, не участвуват в обичая. Ако някое от тях тръгне да сурвака, за него казват:

„Тоя е голям, затворете го в дама, да изчисти."

Приготовленията за обичая започват предния ден, когато мъжете секат от гората дрянови пръчки за сурвакници. Жените приготвят пукали, орехи, дребни пари за сурвакарите. Момите правят китки от сух босилек и паричка, вързана с конец. Закачат ги на ушите на момците и главениковците. /Българи/.

Важно място в обреда заема обредният реквизит - най-вече сурвакницата, наричана сурва, сурвачка. Тя е дрянова вейка с поразпукани пъпки, без допълнителна украса. В някои села връзват по 2-3 стари пари и домашно тъкана кърпа. Видът и названието на новогодишния реквизит потвърждават още един път извода за същността и произхода му - сурова клонка с жизнен сок и пъпки.[8]

След завършване на сурвакането в селата на Източна Странджа сурвачката забождат някъде в къщата, докато изсъхне.

Не без значение е и обредната сурвакарска торбичка, специално шита от домашен вълнен плат. Носи се преметната през рамо и в нея се поставят даровете.

Обредното облекло е същото както при коледарите.

Малките сурвакари ходят сутринта, като съмне. Събират се на групички от по 5-6 деца.

В селата на Западна Странджа, докато им отворят, пеят:

„На ореха Василе,
са кацнали, Василе,
две птиченца, Василе,

почерпи ги, Василе,
Сурва, а, а, а,..."

Като влязат в къщи сурвакат всеки член от семейството, като започват от най-възрастния, изричайки пожеланията:

„Сурва, сурва година,
весела година,
догодина по-весела."

След това сурвакат и животните в обора.

Ако в някоя къща има трудна жена, която в момента се мъчи, не отварят. Пущат сурвакарите по-късно, когато бебето се роди, та сурвакат и него.

Големите сурвакари ходят през нощта у любимите си. Момите им целуват ръка, черпят ги с вино и други. Момчетата им дават орехи. Дадена мома, ако не харесва някое момче, хвърля орехите или нарочно ги изпуща. Това е знак за нейните чувства. Главениковците, закитени с моминските китки, играят на общоселското хоро, организирано сутринта.

От събраните сведения за традиционното провеждане на описаните обичаи, се вижда, че структурата им показва общност с общобългарския цикъл новогодишни обичаи, че следват общите закономерности, на които са подчинени възникването и развитието на българската обичайна система. Това се отнася както за времето на провеждане на обичаите, така и за обредния персонал, а също така и за смисъла на някои обредни действия. Но наред с общите черти разглежданите обичаи имат и свои специфични и характерни за района особености, които обаче не нарушават общобългарската основа на обичая.

Някои от тях се отнасят до различия в терминологията и функцията на обредния персонал. Например ръководителят на обичая „Коледуване" в някои райони е специално обредно лице, женен мъж, наричан станеник.[9] Друго обредно лице изрича пожеланията над кравая.[10] А при населението от Странджа функциите на двете обредни лица се изпълняват от един и същ коледар, наричан наречник.

Обредната украса тук е сведена до минимум. Липсват разноцветните китки на калпаците и мънистените гердани на гърдите, характерни за населението в Карнобатския район. Липсват и венците от патлаци /пукана царевица/, украсяващи калпаците и гърдите на коледарите от Поморийския район.[11]

Новогодишният цикъл обичаи изобилствува с обредни действия, повечето от които са насочени към предвиждане на обилно плодородие, здраве и дълголетие за хората и плодовитост при животните.

Обичаите коледуване и сурвакане са аналогични по форма и съдържание. Тържествени посещения по домовете се придружават от най-различни благопожелания във вид на рецитации, песни и т.н. Песните на коледарите имат народен характер. Сюжетите им са тясно свързани с живота и труда на земеделеца, наситени са с пожелания за здраве, щастие на всички членове на семейството, плодородие и богатство.[12] Изпълнението им е свързано с вярата в магическата сила на словото. Тази магическа сила лежи в основата и на коледарската благословия. Съществувайки като словесна съставка на обреда, тя е неотделима от него. И както всеки елемент на обичая има строго установено от традицията предназначение.[12]

Сурвакането пък е древен обичай, свързан с вярата в магическата сила на свежо отрязаната зелена дрянова пръчка, която предава своите живителни сокове

на докоснатите с нея живи същества.[13]

В структурата на описаните обичаи влизат елементи, които имат определена обществено-обредна функция, например, формирането на групите, техния състав, обхождането на селото. Участието в тези обичаи се смятало като лично, семейно и обществено задължение. Организирането на младежите в обредни групи би могло да се разглежда като реликт от института на инициациите, където обособяването на отделните членове на колектива е ставало на основата на възрастта.[14]

В описаните обичаи обредният персонаж е мъжки. Основните изпълнители са момчета - ергени, необвързани с брачни връзки. Освен тях в обичаите участвуват малки момченца, бъдещи ергени, организирани в самостоятелни и независими групи, чиито функции са коренно различни от тези на големите коледари.

Обхождането на селото и представянето на младежите /коледари и сурвакари/ пред колектива по всяка вероятност е свързано с идеята за предстоящото встъпване в брак между достигналите полова зрелост младежи и девойки.

Коледуването и сурвакането в Странджа се изпълняват от младежите до към средата на XX век, след което започва тяхното бързо отмиране. Но и до днес те са живи в паметта на възрастното население.

ЛИТЕРАТУРА

1. Д.Маринов . Народна вяра и религиозни народни обичаи. Сб. НУ, кн.XXV111, 1914 с.270-353.

М.Арнаудов .Българските празнични обичаи. С., 1918 г., Студии върху българските обреди и легенди, 1924 г., Българско народно творчество. Обредни песни, с.1962 г.

Хр.Вакарелски. Български празнични обичаи, С.1943 г.

Л.В.Маркова . Некоторые наблюдения над развитием коледарных обрядов у болгар междуречия Прута и Днестра - ИЕИМ, 1968 г., кн X1, с.151-169.

Л.Йорданова. Сурвачките в България, ИЕИМ, кн.X1, 1968 г., с.265-303, сб.Календарные обычаи и обряди в странах зарубежной Европый. /X1X - нач. XX в./ Зимние праздники, М.1973 г., с.266-283.

Т.Д.Златковская . К проблеме взаимодействия древнебалканской и древнеславянской культур; обряд сурвакания у Болгар. - Сов. етнография, 1979 г., кн.6, с.59-70

М.Василева. Календарни празници и обичаи, сб.Добруджа, 1974, с.301-345.

Р.Дражева. Календарни празници и обичаи, сб.Пирински край, С., 1980 г., с.422-456.

2. Г.Горов. Селища и население на Странджа, сб.Странджанска експедиция, С., 1957 г., с.54-57.

Л.Милетич. Старото българско население в Северо-източна България, С., 1902 г., с.29-34.

3. Заберново, изпяла Петкана Тодорова Горова, р.1896 г.

4. Желязково, изпяла Мира Георгиева Чолакова, р.1912 г.

5. Също,

6. Т.Ив.Живков. Българската коледарска благословия, ИЕИМ, кн.XV, 1974 г., с.56.

7. Заберново, Петкана Тодорова Горова, р.1896 г.

8. Л.Йорданова. Сурвачките в България, ИЕИМ, кн.X1, 1968 г., с.279.

9. Хр.Вакарелски. Етнография на България, С., 1974, с.595.

10. Архив на автора.
11. Също.
12. Сб.Календарные обичаи и обрады в странах зарубежной Европы. Зимние праздники. - Болгары - Т.Колева, М., 1973 г., с.273.
13. Т.Ив.Живков Българската коледарска благословия - ИЕИМ, кн.XV, 1974 г., с.57.
14. Т.Колева. Болгары, сб.Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Зимние праздники., М. 1973 г., с.275.
15. Т.Колева. Весенные девичьи обычаи у некоторых южнославянских народов. Советская этнография, М.1974 г., кн.5, с.82.